GEMEENTE MOOK EN MIDDELAAR

Inhoudsopgave

1. Inleiding

2. Bodemgesteldheid

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch
3.2 Niet-agrarisch

4. Infrastructuur

4.1 Wegen
4.2 Waterlopen
4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

5. De gemeente Mook en Middelaar

6. Conclusies

Literatuurlijst

Kaartmateriaal

Gemeentebeschrijving Mook en Middelaar

1. Inleiding

1.1. Gemeente Mook en Middelaar
Raadhuisplein 6
6585 AP Mook
Provincie Limburg
Inventarisatiegebied Maasvallei
Aantal inwoners: 7.193 (01-07-1989)
Oppervlakte: 18,82 km2
Nederzettingen: Bisselt, Heikant, Katersbosch, Middelaar, Molenhoek (ged. Heumen), Mook, Plasmolen, Riethorst.

1.2. De gemeente Mook en Middelaar ligt in het uiterste noorden van de provincie Limburg en behoort tot het inventarisatiegebied Maasvallei. De Maas markeert in het zuidwesten de grens met de provincie Noord-Brabant. In het noordwesten, noorden en noordoosten valt de Mookse gemeentegrens samen met de provinciale grens tussen Limburg en Gelderland. In het zuidoosten grenst Mook en Middelaar aan de gemeente Gennep (inventarisatiegebied Maasvallei). Tussen 1850 en 1940 zijn er geen correcties aangebracht op deze gemeentegrens.

2. Bodemgesteldheid

Het grondgebied van de gemeente Mook en Middelaar heeft van noordwest naar zuidoost een maximale lengte van bijna zeven kilometer en van zuidwest naar noordoost een maximale breedte van vier kilometer. Dit areaal bestaat voornamelijk uit zandgronden en associaties van rivierklei en zandgrond. Het grondgebied kan onderverdeeld worden in rivierdalengebied, hogere zandgronden, lagere zandgronden en plateaugebied.
Het rivierdal is in het zuidwesten op zijn breedst (vlak boven Middelaar ongeveer een kilometer) en loopt in noordelijke richting zeer smal toe. Dit rivierdal bestaat uit lagere dalbodems en vlakkere opduikingen.
Hierop sluit in het oosten een smalle strook hogere zandgronden aan, die in het noorden iets in breedte toeneemt (maximaal een kilometer). In het zuidelijke gedeelte, bij Middelaar en Plasmolen, wisselen hogere en lagere zandgronden elkaar over een lengte van maximaal anderhalve kilometer voortdurend af. De hogere zandgronden bestaan uit oud-bouwlandgebieden, vlakkere stuifzandachtige gebieden en stuifzandheuvels. De lagere zandgronden kenmerken zich door de aanwezigheid van water, slenken en laagtes en middellage zandgebieden.
Het plateaugebied tenslotte (een uitloper van de in de Ijstijd gevormde Maasterrassen) is op Mooks grondgebied ten hoogste twee kilometer breed en bestaat uit beekdalen, steilere hellingen met droogdalen en vlakkere plateaugebieden.
Uit oogpunt van natuurwaarden worden grote delen van het rivierdal als waardevol beschouwd, terwijl het hele plateaugebied de kwalificatie zeer waardevol draagt.
Het grondgebied van de gemeente Mook en Middelaar bevindt zich tussen de 8 en 79 m +NAP en watert af op de Maas.

3. Bodemgebruik

3.1. Agrarisch

In de kop van Noord-Limburg, waartoe de gemeente Mook en Middelaar behoort, was de agrarische sector traditioneel van groot belang. Binnen deze regio onderscheidde Mook en Middelaar zich door een relatief groot oppervlak weidegrond. Kaartmateriaal uit het begin van de negentiende eeuw, 1867 en 1935 bevestigt dat. Ook stellen deze kaarten ons in staat de ontwikkeling van het agrarisch bodemgebruik tussen 1850 en 1940 globaal te volgen.
De tussen 1803 en 1820 vervaardigde Tranchotkaarten laten een gemeente Mook en Middelaar zien die, afgezien van de bebouwing, was ingericht met weiden, akkerland, heide, bos, moeras en een enkele waterplas.
Hoe waren deze over de verschillende bodemtypen verdeeld? Het tussen Mook en Middelaar relatief brede rivierdal bestond grotendeels uit weidegrond. Namen als de Mookse Kampen, Mookse Driessen en de Horst werden in dit verband expliciet door Tranchot genoemd. De percelen waren van sterk verschillende omvang en meestal van elkaar gescheiden door heggen of boombegroeiing. Enkel de oud-bouwlanden rond Middelaar en de akkers van het Neer Veld op de Maasoever zorgden voor enige variatie.
De elkaar boven Middelaar afwisselende lagere en hogere zandgronden waren in de nabijheid van het rivierdal voorzien van een zoom akkerlanden plus de weilanden van "de Gesten" en het "Meulen Broch". De afstand tot het plateau werd overbrugd door heide, broekgebied en moeras, sporadisch afgewisseld met een akker. Opvallend was de toen nog zeer kleine waterplas bij de Plasmolen, aan de voet van het plateau.
Noordelijk van de loop van de Molenbeek werd het rivierdalgebied bijna geheel verdrongen door de hogere zandgronden. De bebouwing van Mook lag op de oever van de Maas en oostelijk daarvan strekten zich de akkers van het Startse Veld en het Maas Veld uit. Deze akkerlanden reikten tot aan de noordelijke gemeentegrens en lagen ingeklemd tussen het plateau en de weg Nijmegen-Venlo, die bij Molenhoek de gemeentegrens vormt. In de omgeving van laatstgenoemde kern werden deze akkers aangeduid met namen als "Corendaal", "Hoeve Veld" en "Mühle Feld".
De rest van de bodem, dat wil zeggen het hele oostelijke deel van de gemeente Mook en Middelaar, bestaat uit plateaugebied. In het eerste kwart van de negentiende eeuw was deze oppervlakte bijna geheel begroeid met heide en bos (de zogenaamde Mookerheide). Alleen in de nabijheid van de kern Bisselt lagen langs de grens met het Gelderse Groesbeek enkele percelen akkerland.

In 1867 was in deze situatie vrijwel geen verandering gekomen, maar in 1935 was het agrarisch gebruik van de bodem in Mook en Middelaar uitgebreid en deels anders georganiseerd. Het rivierdal ten zuiden van Mook was nu geheel in gebruik als weiland. De ontginning van het oude heide- en moerasgebied tussen Middelaar en Plasmolen, langs de grens met de gemeente Gennep, was grotendeels voltooid. Het gebied was nu voorzien van akkers, naaldhoutaanplant en een enkel weiland. De oude akkers van de bebouwingskernen Middelaar, Heikant, Katersbosch en Riethorst waren grotendeels intact gebleven. Het drassige stroomgebied van de Molenbeek tussen Katersbosch en Mook was eveneens nog redelijk herkenbaar.
De inrichting van het agrarisch bodemgebruik rond Mook was evenmin ingrijpende veranderd. De tussen Maas en plateau ingeklemde hogere zandgronden fungeerden nog steeds als akkerland en waren voorzien van kleine weilanden in de directe nabijheid van de Mookse bebouwing.
De akkerlanden rond Molenhoek hadden de heide teruggedrongen tot achter het traject van de in 1883 in gebruik genomen spoorlijn naar Nijmegen. Dit was een rechtstreeks gevolg van ontginning. De in 1928 van start gegane ontginning de Grote Lier heeft daar bijvoorbeeld aan bijgedragen. Langs de noordgrens van de gemeente bevond zich verder nog een aanzienlijk areaal met boomgaarden.
De bouwlanden op het plateau rond Bisselt waren zuidelijk van de weg Mook-Groesbeek in de richting van Mook uitgebreid en stonden in verbinding met het Zevendal. Het Zevendal, een droogdal met steile hellingen tussen de Oostberg en de Kiekberg, werd gebruikt als akkerland. De rest van het plateau was beplant met naald- of loofbos en telde nog een aantal kleine oppervlakten heidegebied.
De nieuw ontgonnen of met bomen beplante arealen waren waar mogelijk verkaveld in grotere en rechtlijnig afgebakende percelen. Maar vaak maakte de bodemgesteldheid of het hoogteverschil een gunstige verkaveling onmogelijk en waren grillig gevormde percelen het resultaat.

Het huidige agrarische bodemgebruik in de gemeente Mook en Middelaar kan men globaal als volgt typeren. Het rivierdalgebied van de Maas is vooral in gebruik als weiland. Op de lagere dalbodems treft men het karakteristieke maasheggen-landschap aan, dat wil zeggen, de weilanden worden van elkaar gescheiden door heggen of populieren. De kern Middelaar ligt eveneens in het rivierdal, op een locatie waar een vlakkere opduiking bescherming tegen het water biedt.

Tussen het rivierdal en de op lagere zandgrond kunstmatig aangelegde Mookse Plassen ligt nog een strook oud-bouwlandgebied op hogere zandgronden, ingericht met de bebouwing van Heikant. Noordwestelijk daarvan liggen velden met verspreide bebouwing, in het zuidwesten een uitloper van het oud-bouwland rond het Gennepse Milsbeek.
De lagere zandgronden kondigen zich aan door een areaal middellage zandgrond dat deels begroeid is met een gemengd bos en deels fungeert als grootschalig landbouwgebied. Op de noordoever van de Mookse Plassen ligt een oud-bouwlandgebied op hogere zandgrond. Daar bevinden zich velden met verspreide bebouwing, een klein loofbos en woonkernen. Aan de voet van het plateau liggen wederom lagere zandgronden die zich kenmerken door broekbos en nattere weilanden.
Hierop sluiten in noordelijke richting de oude bouwlanden rond Mook aan. Deze hogere zandgronden volgen tot aan de noordelijke gemeentegrens de rand van het plateau. Zij zijn in gebruik als velden met randbebouwing of verspreide bebouwing en als vestigingsplaats voor de kernen Mook en Molenhoek.
Het plateaugebied tenslotte bestaat vooral uit steilere hellingen en droogdalen die begroeid zijn met heide, beplant met naaldbos, of gebruikt worden voor kleinschalige landbouw. Bovendien heeft de uitbreiding van de Mookse bebouwing voor een deel op dit plateau plaatsgevonden. De vlakkere plateaugebieden langs de grens met Groesbeek zijn eveneens ingericht als kleinschalig landbouwgebied. Het beekdal bij de Plasmolen tenslotte kenmerkt zich door de aanwezigheid van een broekbos.

3.2. Niet-agrarisch

De niet-agrarische activiteiten in de gemeente Mook en Middelaar waren van oudsher niet erg uitgebreid. In 1819 telde men bijvoorbeeld slechts twee bierbrouwerijen en twee steenbakkerijen wier economische toestand niet rooskleurig was.
Een eeuw later, tussen 1910 en 1930, kwamen de eerste industriële activiteiten van de grond. In deze paragraaf worden de niet-agrarische bodemgebonden activiteiten van Mook en Middelaar kort aangestipt.

Zand- en grindwinning

Op de zogenaamde Zandberg bij het in 1944/45 verwoeste Heihuis (later vuilnisbelt) werd er in de vooroorlogse periode zand gewonnen voor de kalksteenfabriek. Ook op de Mookerheide vond er in de dertiger jaren van deze eeuw zand- en grindwinning plaats. Hier was onder andere actief de "Grindindustrie v. Th. Arts Mook". Na de oorlog werd deze locatie als camping in gebruik genomen.

Na de tweede wereldoorlog heeft de grootscheepse ontzanding en ontgrinding van de lagere zandgronden tussen het rivierdal en de rijksweg (ca. 1950-1970) geleid tot het ontstaan van een aanzienlijk watersportcentrum met een toegangskanaal op de Maas, direct achter de dorpskom van Mook. De totale wateroppervlakte bedraagt thans 246 hectare.
Boringen en zeefproeven achterhaalden de aanwezigheid van uitermate bruikbaar zand en grind. De baggerwerkzaamheden van de N.V. Maatschappij "De Bijland" leverden ongeveer 12 miljoen ton zand en grind op.

Kalkzandsteenfabricage

In 1920 werd aan de Groesbeekseweg de kalkzandsteenfabriek "Graaf Lodewijk" gebouwd. De eigenaar, Anthony Drop, nam zijn intrek in de in 1915 gebouwde Villa Nederberg. De fabriek was via een smalspoor verbonden met de zandafgraving en de loswal aan de Maas. In 1925 had deze onderneming reeds 15 werknemers in dienst, waarvan 9 uit Groesbeek en 6 uit Mook. In 1929 werd het bedrijf verkocht en door C. Stein voortgezet als N.V. Vereenigde Kalkzandsteenfabrieken "Mook".
Zowel de Kalkzandsteenfabriek als villa Nederberg zijn verdwenen. Later markeerden het Groene Kruis en een vestiging van de Boerenleenbank deze locaties.

Steenfabricage

Aan de Maas tegenover St.Agatha en aan de grens met de gemeente Gennep stond omstreeks 1900 de Steen & Pannenfabriek "De Kop" van J.H. van Aernsbergen. Daarvoor was het bedrijfje eigendom geweest van H. Hamer. In 1916 werd het pand deels gesloopt en daarvoor in de plaats kwam de boerenhoeve van de familie Mulders.

Groenten- en vruchtendrogerij

Rond 1920 was de plaatselijke groenten- en vruchtendrogerij van J. Beckers actief. Deze Beckers bouwde overigens omstreeks 1920 enkele villa's aan de Stationsstraat.

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

Het wegennet van de gemeente Mook en Middelaar was in het eerste kwart van de negentiende eeuw weinig ontwikkeld. De voornaamste verbinding was de noord-zuid verbinding van Nijmegen naar Venlo. Deze weg kwam vanuit Malden bij Molenhoek de gemeente binnen liep onmiddellijk oostelijk van Mook en volgde verder zuidwaarts de rand van het rivierdal. Even voor de grens boog de route af om zuidelijk van de Gennepse nederzettingen De Hel en Het Vagevuur de gemeente te verlaten.
De voornaamste west-oost verbinding was de weg van Mook via Bisselt naar Groesbeek, door Tranchot "Chemin de Moock à Groesbeck" en de "Moocksche Baan" genoemd. Iets verder noordelijk werd Mook en Middelaar doorkruist door de weg Heumen-Groesbeek, de z.g. Heumensche Baan.
De rest van het wegennet was grotendeels slechts van locaal belang en bestond vaak uit niet meer dan smalle, zandige karresporen. De steile plateauhellingen en moerasgebieden vormden destijds grote obstakels voor de aanleg van een uitgebreid en beter begaanbaar wegennet.

In 1867 was op Mooks grondgebied slechts de weg Nijmegen-Venlo verhard. Bovendien was op deze weg ter hoogte van Mook een tol ingericht. De verbindingen Mook-Groesbeek en Heumen-Groesbeek waren nog steeds de belangrijkste west-oost trajecten, maar zij waren desondanks niet van een kunstmatige bestrating voorzien. Men kan slechts constateren dat er tussen 1820 en 1867 (afgezien van de verharding van de weg Nijmegen-Venlo) slechts kleine veranderingen in het wegennet zijn aangebracht.

De topografische kaarten van 1935 tonen een wegennet waarvan de verharding is toegenomen en een uitbreiding met een netwerk van onverharde wegen op het toen deels met bos beplante plateau.
Naast de reeds in 1867 verharde rijksweg Nijmegen-Venlo waren diverse andere verbindingen nu van een kunstmatige toplaag voorzien. De weg Heumen-Groesbeek, nu even westelijk van Molenhoek onderbroken door het in 1927 opengestelde Maas-Waalkanaal, een aftakking naar het landgoed De Mookerheide (1903) en een weg tussen de Heumensche Baan en de rijksweg naast de spoorbaan.
Verder de weg Mook-Bisselt-Groesbeek en een klein gedeelte van de daaraan zuidelijk parallel lopende route naar het plateau. De weg door het rivierdal van Mook naar het pontveer in de richting van Cuijk en vervolgens het traject van het pontveer naar Katerbosch waren gedeeltelijk verhard.

De grotendeels op een dijk gelegen route Middelaar-Katerbosch-Plasmolen (thans verdwenen door de aanleg van de Mookse Plassen) was in zijn geheel een kunstmatige straatweg. De verbindingen tussen Middelaar en het oude Middelaarhuis c.q. De Kop waren slechts gedeeltelijk van een verharding voorzien.
Wat betreft de aanleg van nieuwe paden op bebost of ontgonnen plateaugebied verdienen de in een afwijkend patroon aangelegde wegen op het landgoed de Mookerheide nadere aandacht. Hun grillige patroon week zeer af van de zoveel mogelijk recht aangelegde verbindingen elders op het plateau.

4.2. Waterlopen

De voornaamste waterlopen van de gemeente Mook en Middelaar waren in 1935 de Maas, de Molenbeek, de Tochtgraaf en de Veldgraaf.
Op de Maas, die voor een groot deel de gemeentegrens markeert, lagen in 1867 en 1935 de pontveren naar Katwijk en Cuijk. Bovendien lag er sedert 1882/83 een 353 meter lange spoorbrug over deze rivier, die beide Maasoevers in de lijn Nijmegen-Venlo met elkaar verbond.
De loop van de Molenbeek, Tochtgraaf en Veldgraaf in het zuidelijke deel van de gemeente werd tussen 1950 en 1970 ingrijpend gewijzigd door grootschalige zand- en grindafgravingen. Een en ander resulteerde in het watersportcentrum de Mookse Plassen, dat tevens over een verbindingskanaal met de Maas beschikt.
De gemeente Mook en Middelaar behoort tot het Waterschap het Maasterras.

4.3. Spoorlijnen, tramlijnen, smalsporen en busverbindingen

De gemeente Mook en Middelaar wordt sedert 1883 doorsneden door de spoorlijn Venlo-Nijmegen. Via een spoorbrug over de Maas en een viaduct over de rijksweg bereikt het traject Mooks grondgebied. Tot 15 mei 1938 beschikte de gemeente over een station (gebouwd in 1882/3) aan deze lijn. Op deze dag werd het gebouw gesloten voor het reizigerspubliek.
Tussen 1913 en 1944 doorkruiste de stoomtram van de Maas Buurtspoorweg (MBS) de gemeente Mook en Middelaar van noord naar zuid. Deze MBS - gevestigd te Gennep - onderhield op de oostelijke Maasoever (parallel aan de rijksweg) een 63 km lange tramlijn tussen Nijmegen en Venlo. Deze tramlijn doorbrak het isolement waarin de regio tot dan toe verkeerd had. Te Mook bevond zich een halte bij het rond 1910 gebouwde Hotel "De Mookerheide" en een wisselplaats bij Hotel-Pension Buitenlust (1907).

Deze tramlijn werd ontworpen door bureau J. van Hasselt & De Koning en aangelegd door C.P. Stuij, beiden te Nijmegen. Vanwege de oorlogshandelingen van september 1944 werd de lijndienst gestaakt. Na de oorlog ging de MBS op in de Zuidooster Autobusdiensten.
De kalkzandsteenfabriek Graaf Lodewijk beschikte over een tweetal smalspoorlijnen. Een naar de zandafgraving langs de weg naar Groesbeek, een aan de loswal aan de Maas voor het stenentransport.

5. De gemeente Mook en Middelaar, nederzettingen

5.1. Kernen in Mook en Middelaar

Wanneer men op de Tranchotkaarten de Mookse bebouwing nader onder de loep neemt, dan kan men slechts concluderen dat de gemeente in het eerste kwart van de negentiende eeuw dun bevolkt was. De bebouwing concentreerde zich in het westen van de gemeente, op vlakkere opduikingen in het rivierdal of op hogere zandgrond. De zeven panden van Bisselt vormden destijds de enige bebouwing op het plateaugebied. Molenhoek was een kleine lineaire nederzetting op de noordwestelijke grens van de gemeente. De bebouwing aan de oostzijde van de weg Nijmegen-Venlo werd tot Mook gerekend, de overzijde tot het Gelderse Heumen. De bebouwing op Limburgs grondgebied bestond uit niet meer dan tien objecten, aan weerszijden van een wegkruising te midden van een aanzienlijk akkerlandgebied.
De akkers van het op het plateaugebied gelegen Bisselt waren aanzienlijk geringer van omvang. Een groepje van drie bebouwingseenheden lag bij de kruising van de Groesbeekse weg en de Zevendalse baan, de vier overige objecten iets verder noordelijk.
Tot de verspreide bebouwing in het noordelijke gedeelte van Mook kan men de drie nederzettingen van de Lier in het uiterste noordwesten rekenen. Ook de Lier lag op een akkerlandareaal langs de rijksweg, maar werd aan drie zijden omsloten door een heidegebied. In het zeer smalle gebied tussen rijksweg en Maas tussen Molenhoek en Mook lagen een vijftal objecten op de meest zuidelijke uitloper van de noordwaarts weer breder wordende rivierdalweiden.
Het zuidelijke deel van de gemeente Mook en Middelaar had in het eerste kwart van de negentiende eeuw de meeste bebouwing. De kern Mook lag tegen het zeer smalle rivierdal aan, op de grens van de ver naar het westen doorgedrongen hogere zandgronden. Haar bebouwing omvatte enkele tientallen objecten die merendeels in een lineaire structuur waren gegroepeerd in het smalle areaal tussen rijksweg en Maas. Een tiental objecten bevond zich aan de oostzijde van de rijksweg, aan de voet van de straat die tegenwoordig d'Avillaweg wordt genoemd.
Middelaar was een kern met een twintigtal objecten in een lineaire structuur. Haar vestigingsplaats is een vlakkere opduiking in het rivierdal. In het begin van de negentiende eeuw werd deze opduiking gebruikt als akkerland; het was een eiland in een zee van weidegrond. Heikant en het door Tranchot nog niet met name genoemde Katersbosch lagen op een smallere strook lagere zandgrond, ingericht met akkers, vlak boven Middelaar.

De afstand tot de eveneens op een smalle strook hogere zandgrond gelegen kernen Riethorst en Plasmolen werd overbrugd door een moeras- en broekgebied op lagere zandgrond. Plasmolen telde een negental objecten rondom de waterplas aan de voet van het plateau, Riethorst was een zeer kleine nederzetting op de grens van een klein areaal akkerland en het Mookse Broek.
Geringe hoeveelheden verspreide bebouwing lagen op de Maasoever en op de grens met Gennep. Mook en Middelaar zag er in 1935 duidelijk anders uit. Dat was onder andere een gevolg van ontginning, de aanleg van een spoor- en tramlijn, de sedert 1900 in Plasmolen opbloeiende toeristische activiteiten en de vestiging van een aantal industrieën in de periode 1910-1930. De bevolking groeide en daarmee de bebouwing. Ter illustratie:

jaar	inwoners	huizen	j.	inw.	h.
1818	887	-	1930	1841	325
1835	941	-	1940	2060	-
1851	1131	-	1950	2219	-
1867	1200	-	1960	3156	-
1882	1311	220	1970	4844	-
1900	1310	-	1980	6479	-
1910	1449	-	1982	6725	-
1920	1770	-	1989	7193	-

Tussen 1910 en 1930 vestigden zich te Mook en Middelaar een meubelfabriek, een chemische fabriek, een asfaltplatenfabriek, een lak- en vernisfabriek, een kapokfabriek, een vlasfabriek, een kalkzandsteenfabriek, een draadvlechterij en een stoomwasserij. De meeste ondernemingen werden al voor 1930 geliquideerd. Maar de asfaltplatenfabriek Vexma aan de Lindenlaan en de kapokfabriek de Zwaan werden na de oorlog voortgezet. De vlasfabriek werd een verzinkerij en de draadvlechterij aan de rijksweg groeide uit tot "Gelderland" B.V., Metaal- en Draadwarenfabriek.
In 1867 en 1939 bouwde Mook nieuwe gemeentehuizen. Het eerste werd in 1939 afgebroken, het tweede overleefde de oorlog niet. In 1882/83 kreeg Mook een spoorwegstation. De aanwezigheid van religieuze orden leidde tot verschillende bouwactiviteiten. Het klooster "Maria" en de kweekschool "Maria Immaculata" van de zusters Franciscanessen aan de rijksweg, het klooster van de Paters Passionisten (1907) aan de Stationsweg en de uitbreidingen van het klooster Mater Dolorosa zijn daarvan goede voorbeelden.
De toenemende toeristische activiteit leidde tot de bouw van verschillende hotels, pensions, buitenverblijven en horeca-gelegenheden.

Bijvoorbeeld: Hotel "de Mookerheide" (1910), zomerhuis 't Heike van H. de Gruyter uit Amsterdam, de als pagode gebouwde theeschenkerij "De Mookerschans" (ca. 1930), hotel de Plasmolen (in 1931 werd na een brand een nieuw hotel gebouwd door architect Ch. Estourgie) en hotel-pension Buitenlust (1907). Ook werden uitkijktorens gebouwd en een zwembad aangelegd (1934).
Villa's en landhuizen werden onder andere gebouwd aan de Stationsstraat, de Groesbeekseweg, nabij de Mookerschans en de Bovenste Weg. Vlak na de eeuwwisseling verrees zelfs een kasteel op de heide. Dit kasteel Mookerheide werd gebouwd door architect Oscar Leeuw in opdracht van Jan J. Luden van Heumen en is thans eigendom van de Vereniging Natuurmonumenten. Welke gevolgen het een en ander voor de bebouwingsontwikkeling had, zal in de volgende paragrafen kort aan de orde komen.

5.2. De noordelijke kernen in 1935: Molenhoek en Bisselt

In de periode tot 1935 had Molenhoek een uitbreiding en verdere invulling van haar lineaire structuur ondergaan. Haar bebouwing strekte zich uit langs een wegendriehoek: de rijksweg tot aan het spoorwegviaduct, de Stationsstraat en de Lindenlaan. Tot deze bebouwing behoorden drie fabrieken en een klooster. De bebouwing van Bisselt, gelegen langs de gemeentegrens met Groesbeek, was lichtelijk in omvang toegenomen tot een dertiental bebouwingseenheden.

5.3. De zuidelijke kernen in 1935: Mook, Middelaar, Plasmolen, Heikant, Riethorst en Katersbosch

Mook bestond in 1935 feitelijk uit twee bebouwingslinten langs de rijksweg (vanaf het spoorwegviaduct) en de daarmee parallel lopende weg langs de Maas (de Maasdijk en de Kadeweg), plus een kleiner bebouwingslint langs de in oostelijke richting van de rijksweg aftakkende d'Avillaweg. Deze aftakking markeerde tevens de zuidelijke bebouwingsgrens van de kern Mook. Op de topografische kaart van dat jaar werden het viaduct, de kweekschool, de kalkzandsteenfabriek, de RK-kerk en de kapel aan de d'Avillaweg apart aangeduid.
Het bebouwingslint van Middelaar (ook met een RK-kerk) had zich in lichte mate uitgebreid en verdicht. Maar tevens werd deze kern in haar groei geremd door de beperkte opper-vlakte van de vlakkere opduiking waarop haar bebouwing was gevestigd. In 1935 waren de uiterste grenzen van deze oppervlakte bereikt.

Plasmolen had ongeveer een verdubbeling van haar bebouwingsomvang meegemaakt. Het in 1934 aangelegde zwembad vormde een opvallende nieuwe verschijning in het landschapsbeeld, de bebouwing in het Molendal was enigszins toegenomen, evenals de bebouwing aan de drassige voet van het plateaugebied in de richting van de Gennepse nederzetting "De Hel".
Heikant, Riethorst en Katersbosch waren in 1935 geen van alle erg groot. Het beperkte areaal akkerland waarop hun bebouwing was gevestigd had hun verdere ontwikkeling belemmerd.

5.4. Verspreide bebouwing in 1935

De verspreide bebouwing van Mook en Middelaar was in 1935 niet omvangrijk. In het gebied noordelijk van de Molenhoekse Stationsstraat en westelijk van de spoorlijn lagen destijds een zestal panden plus een fabriek. Oostelijk van deze spoorlijn was het Landgoed de Mookerheide een zeer opvallende verschijning.
Aan de voet van het plateau ter hoogte van Mook, langs de Groesbeekseweg en de d'Avillaweg kwam eveneens verspreide bebouwing voor. Verder op de ontgonnen plateaugronden zuidoostelijk van Bisselt (Rammetje geheten) en in het Zevendal tussen de Oostberg en de Kiekberg.
In het uiterste zuiden van het rivierdal tenslotte viel de verspreide bebouwing van het Middelaarshuis en de Kop in het oog.

5.5. Nederzettingen na 1940

Gedurende de tweede wereldoorlog zijn er in Mook en Middelaar grote verwoestingen aangericht. Vele markante objecten uit de periode 1850-1940 hebben het oorlogsgeweld niet overleefd. In de periode na 1945 moet men dan ook de grootste bebouwingsontwikkeling van de gemeente situeren.
De Mookse bebouwing overbrugde de afstand tot het plateau en breidde zich zelfs op dit hooggelegen gebied uit. Te Molenhoek werd de driehoek Stationsstraat, Rijksweg en Lindenlaan geleidelijk aan van steeds meer bebouwing voorzien. De bebouwingslinten van Middelaar en Heikant, plus de nieuwbouw van Katersbosch vormen nu bijna een aaneengesloten geheel. De Riethorst is minder sterk gegroeid, terwijl de Plasmolen juist sterk in omvang is toegenomen. Bisselt is een vrij kleine kern gebleven. De bebouwing van Rammetje is Bisselt getalsmatig zeker voorbijgestreefd.
Bovendien is het aanzien van de gemeente Mook en Middelaar na 1945 ingrijpend gewijzigd door de ontzanding en ontgrinding, plus de daaropvolgende aanleg van een uitgestrekt watersportrecreatiecentrum met een directe verbinding naar de Maas.

De huidige gemeente Mook en Middelaar kan men karakteriseren als een verstedelijkte plattelandsgemeente. Ten gevolge van de aantrekkelijke omgeving met de beboste oostelijke Maashelling bij het administratieve centrum Nijmegen is Mook en Middelaar een belangrijke vestigingsplaats voor woonforensen geworden. De grootschalige- en intensieve waterrecreatie op de Mookerplas heeft de gemeente tot een toeristisch centrum gemaakt. Verder vinden er nog belangrijke agrarische en enige industriële activiteiten plaats.

6. Conclusies gemeente Mook en Middelaar

6.1 Ter afronding van de inventarisatie van de gemeente Mook en Middelaar dienen de volgende opmerkingen te worden gemaakt.

De gemeente Mook en Middelaar heeft in de periode 1850-1940 een geringe groei doorgemaakt met name in de vorm van verdichtingen langs bestaande wegen. Dit geldt voor alle kernen in de gemeente waarvan panden in deze inventarisatie zijn opgenomen. Het betreft de kernen Mook, Molenhoek, de Bisselt, Middelaar en Plasmolen. Het geven van een stedebouwkundige typologie wordt derhalve niet relevant geacht.

6.2 Voor wat betreft de kernen binnen de gemeente Mook en Middelaar kunnen de volgende conclusies getrokken worden.

De kern Mook had van oorsprong een lineaire structuur en bestond midden negentiende eeuw uit een tiental panden in de smalle ruimte tussen de rijksweg en de Maas.
Rond 1935 bestond deze kern in feite uit twee bebouwingslinten langs de rijksweg, en de daarmee parallel lopende weg langs de Maas, en een klein bebouwingslint langs de in oostelijke richting van de rijksweg aftakkende d'Avillaweg.

De in de kern Mook geïnventariseerde panden bevinden zich in hoofdzaak langs de Kerkstraat en de Rijksweg. Het betreft veelal woonbebouwing uit de jaren twintig en dertig in een sober traditionele stijl. Vermeldenswaard in deze kern is de kerk van de H. Antonius Abt, weliswaar van oudere datum maar rond 1910 door C. Franssen belangrijk uitgebreid. Langs de rijksweg liggen de gebouwen van de Katholieke Rijn- en Binnenvaartschool. Het betreft de gebouwen van het voormalige klooster "Maria" van de Zusters Franciscanessen. Het dateert van 1923 en verkeert nog in vrijwel authentieke staat.

De kern Molenhoek bestond rond 1850 uit een kleine lineaire nederzetting op de noordwestelijke grens van de gemeente. In de periode tot 1935 had Molenhoek een uitbreiding en verdere invulling van haar lineaire structuur ondergaan. De bebouwing bevond zich langs een drietal straten. De in deze inventarisatie opgenomen panden bevinden zich m.n. langs de Stationsstraat en de Rijksweg.
Langs de Stationsstraat werd het grootste aantal panden geïnventariseerd. Deze straat is in feite een langgerekt lint MIP bebouwing met in hoofdzaak een woonfunctie. De meeste huizen langs deze straat werden tussen 1920 en 1940 gebouwd.

Een tweetal witte landhuizen met rieten daken zijn opvallende elementen in deze straat. Deze huizen zijn ontworpen door J. Beckers rond 1920.

De kerk van de O.L.V. van Zeven Smarten van C. en J. Franssen uit Roermond mag eveneens niet onvermeld blijven. Deze kerk dateert uit 1934 en vertoont neo-gothische elementen. De kerk is door een uitbouw aan het koor verbonden met een oudere kapel die haaks op de jongere kerk staat. Deze kapel is in neo-gothische trant gebouwd.

Even buiten de kern Molenhoek bevindt zich een object van groot belang. Dit betreft het voormalige Jachtslot De Mookerheide. Dit opvallend gesitueerd gebouw domineert de omgeving vanwege de ligging op de rand van het plateaugebied. Het dateert uit 1903 en is een ontwerp van Oscar Leeuw uit Nijmegen. Het slot vertegenwoordigd de abstract-geometrische richting in de Jugendstil.
De oprijlaan naar het kasteel begint met een smeedijzeren inrijhek met Jugendstil-motieven. Het gebouw zelf bezit een grote uitkijktoren op het noordwesten en een tuitgevel met kleine hoektoren op het noordoosten. Niet alleen het exterieur, ook het interieur is zeer belangwekkend. Het vrijwel geheel intact gebleven interieur werd ontworpen door Oscar en Henri Leeuw en sluit perfect aan bij het exterieur. Het interieur is stilistisch en abstract van vormgeving bijvoorbeeld in de meubels, lambrizeringen, galerijen en trappartijen. De objectbeschrijving gaat uitvoeriger in op dit bijzonder waardevolle en unieke gebouw.
De aangebouwde kloostervleugel is van recenter datum.

In de overige kernen werden slechts enkele panden of objecten geïnventariseerd. Vermeldenswaard in de kern Plasmolen is het pand Schildersweg no. 8. Dit betreft een houten huis met rieten dak gedateerd ca. 1930.

Literatuurlijst

Een onderzoek naar de rekreatieve mogelijkheden in de gemeente Mook en Middelaar, Nijmegen 1985

Gids van de gemeente Mook en Middelaar, Mook 1982

J.P.J. Simons, Ontgrinding van de Uiterwaarden van de Maas en het afgravingsproject Middelaar, in: Limburg (De Zakenwereld) 1950, pp. 74-75

P. van der Velden, Langs de Maas: Mookerheide-Plasmolen, Breda 1986

Millioenen-plan Mook: kostbaar zand en grind en ... watersportcentrum, in: De Bronk 2 (1954/1955), pp. 7-11

Mook en Middelaar in oude ansichten, Zaltbommel 1973

A. Steegh, Kleine Monumentenatlas van Nederland, Zutphen 1976

Philips, J.F.R., Jansen, J.C.G.M., Claessens, Th.J.A.H., Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, Assen 1965

Linssen, G.C.P., Verandering en verschuiving. Industriële ontwikkeling naar bedrijfstak in Midden- en Noord-Limburg, 1839-1914, Tilburg 1969

Van der Maelen, Ph., Dictionnaire Géographique du Limbourg, Assen 1978

Molens in Limburg, Maastricht 1957

C.A. Huygen, Gids langs de historisch stads- en dorpsschoon, Maastricht z.j.

Damsma, D., Meere, J.M.M. de, Noordegraaf, L., Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw, Den Haag 1979

Leideritz, W.J.M., De stoomtrams van Noord-Brabant en Limburg, Rotterdam 1970

Kaartmateriaal

Tranchotkaarten 1803-1820
no. 1/3 Nijmegen Nord - Nijmegen Süd
no. 7 Cuijck
1:25.000

Kuyperkaart der gemeente Mook en Middelaar, 1867
1:50.000

Topografische kaarten, 1935
no. 554 Hatert
no. 572 Mook
no. 573 Middelaar
no. 592 Gennep
1:25.000

Kaart Provincie Limburg, 1982
1:50.000

Streekplan Noord- en Midden-Limburg, 1982
Kaart 2: Natuur en Landschap
1:100.000

Kaart Gemeente Mook en Middelaar, 1982
Provinciale Planologische Dienst
1:10.000

Afbeeldingen bij de gemeentebeschrijving

I De gemeente Mook en Middelaar in 1982

II a/b De gemeente Mook en Middelaar in het eerste kwart van de negentiende eeuw

III De gemeente Mook en Middelaar in 1867

IV a t/m d De gemeente Mook en Middelaar in 1935

V a t/m d De bebouwing van Mook en Middelaar in 1982

Mook
Cuijk
Middelaar

II A

4201

7 Cuijck

Topographische Aufnahme rheinischer Gebiete durch französische Ingenieurgeographen unter Oberst Tranchot 1803/1814 und durch preußische Offiziere unter Generalmajor Frhr. v. Müffling 1816-1820 mit Ergänzungsblättern 1826-1828

Die Originale befinden sich in der Staatsbibliothek in Marburg/Lahn Stiftung Preußischer Kulturbesitz

Aus dem Originalmaßstab 1 : 200000 in den Maßstab 1 : 25000 reduziert

Von Nijmegen ist im Originalblatt nur der Umriß eingegeben. Die detaillierte Darstellung ist jedoch in einer Zweitbearbeitung desselben Kartenmerkes enthalten und wurde bei der nachstehenden Reproduktion in das Kartenblatt eingefügt

Empire

Département

Arrondissement

Canton

Mairie

Commune

Nachträglich eingetragene Grenze zwischen den Niederlanden und Preußen auf Grund des Vertrages von 1816

Reproduktion und Druck

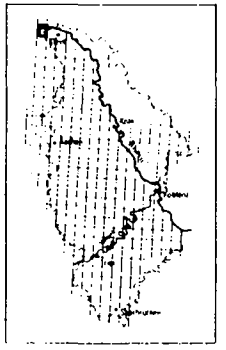

1 Nijmegen Nord
Aufgenommen von französischen Ing. Geographen
Reduziert von Leutnant v. Hertell

3 Nijmegen Süd
Aufgenommen etwa 1803/05 von französischen Ing. Geographen
Reduziert von Leutnant Monts

Längenmaßstab 1:25000 (1 cm der Karte = 1 km der Natur)

1000 500 0 500 1000 1500 2000 Meter

1000 500 0 500 1000 1500 2000 2500 Schritt

Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde

XII - 2. Abteilung - Neue Folge

Reproduziert mit Unterstützung des Landschaftsverbandes Rheinland

Landeskundliche Durchmusterung durch H. Müller-Miny

Herausgegeben
Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen
1968

Die mit Winkeln eingekennzeichneten Ampelnen sind aus einer Kopie der

Kennzeichnung der Bodenbenutzung (Kulturarten) und Bodenbildung

Die Bodenbenutzung ist auf den handgezeichneten und koloorierten Originalblättern durch Dreifarben nachtgraphen, deren Bedeutung durch Buchstaben hervorgehoben ist. Bei der Durchmusterung der Karten wurden auf allen Blättern die unten erläuterten Buchstaben nachgeschrieben der Originale gesetzt. Schraffierende Buchstaben bedeuten eine unsichere Aussage; eingeklammerte Buchstaben beziehen sich auf die Darstellung in den Originalkarten. In den Nachbarkarten kommen durch die Reproduktion bedingte Farbverschiebungen

Farben (in der Tonung verschieden)	hinzugesetzte Buchstaben	
weiß, vereinzelt auch mit Farbton für F oder Br	I	Ackerland (Terres labourables)
weiß, oft mit feinen Punkt- und Linien-signaturen		Garten (Jardins)
weiß, mit regelmäßigen schwarzen Punkten		Acker mit Obstbäumen (Obstäcker)
grün		Anfluhe, eingezäunte Wiesen und Weiden (Pesche)
grün oder gelb, meist grün, mit regelm. schwarzen Punkten, stellenweise mit dem Buchstaben v		Baumpatten (Bumgerte) (Vergers) oder Obstwiesen und -weiden
blaßrot	V	Weinberge oder Weinpatten (Wingerter) (Vignes)
grün oder gelb, meist grün, stellenweise auch blaugrün	P	Wiesen und Weiden (Prés) teilweise mit Obstbäumen
grün-gelb gefleckt oder grün-rosa gefleckt vereinzelt auch weiß	F	Brachland (Friches)
grün-gelb, stellenweise blaugrün-gelb gefleckt vereinzelt auch weiß, grün oder gelb	Pat	Hutungen und sonstiges Weideland (Pâturages)
grün-gelb gefleckt, vereinzelt auch weiß	Bruuss	Buschwerk (Broussailles)

Farben (in der Tonung verschieden)	hinzugesetzte Buchstaben	
gelb	B	Bild
gelb	Bild	Bild
gelb	Br	Buch

Schwarze Punkte oder Buschwerksignaturen [illegible] Hutung, Brachland, Buschwerk, Heide und W[illegible] oder Buschwerk im Ihr Buchstaben [illegible] B bedeuten sogar [illegible] Eichen (Kastanien, [illegible] Buchen)

Das damals vorhandene Wald, Scheffel [illegible] Feldbrede und Feldmeldbestandschaft des [illegible] eindeutige topographische Bestimmung und [illegible] der Bodenbenutzung. Die Buche der Laubwälder Hutungen oder Heiden

	O	[illegible]
blaue, nunquierte, an Teiche, Seiche (Wasserstriche)	M	[illegible]
[illegible]		[illegible]
mit oder ohne Punktierung		[illegible]
	N	[illegible]

Es kommen auch kombinationen ohne [illegible] Trennung der Kulturarten nicht sprechende [illegible] z. B. Br-Bu, I-Br

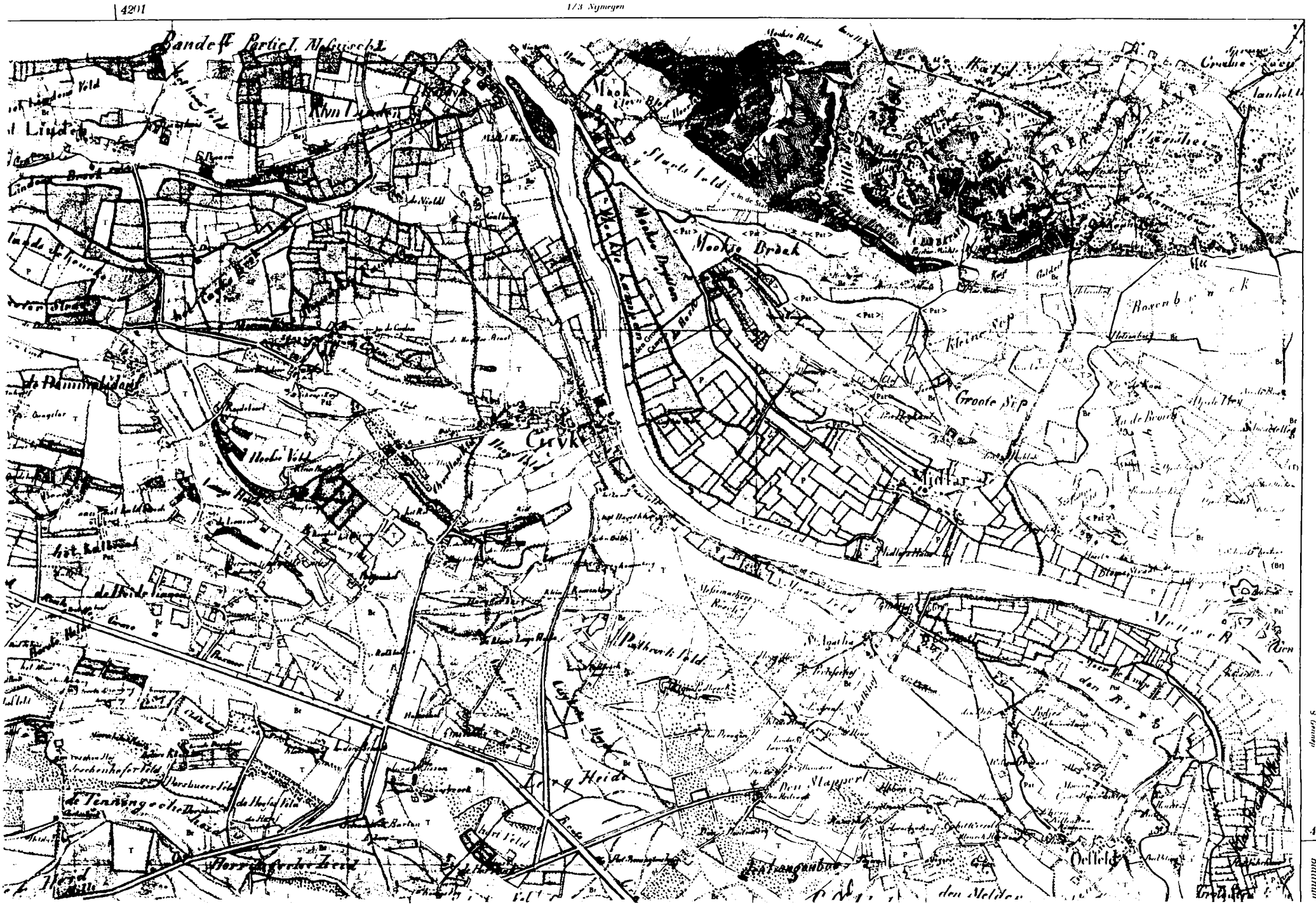
4201
173 Nymegen
Groote Sip
Kleine Sip
Cuyk
Middelaar
Oeffelt
Heide
Stapper
Mooie Broek
Mooie Velt
Mooie Dijken
Stapper Veld
Pathoek Veld
Lindeck
Haak
Stapper Heide
Herrenbroeker Heide
Tranchot
Müffling
4201

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE MOOK EN MIDDELAAR.

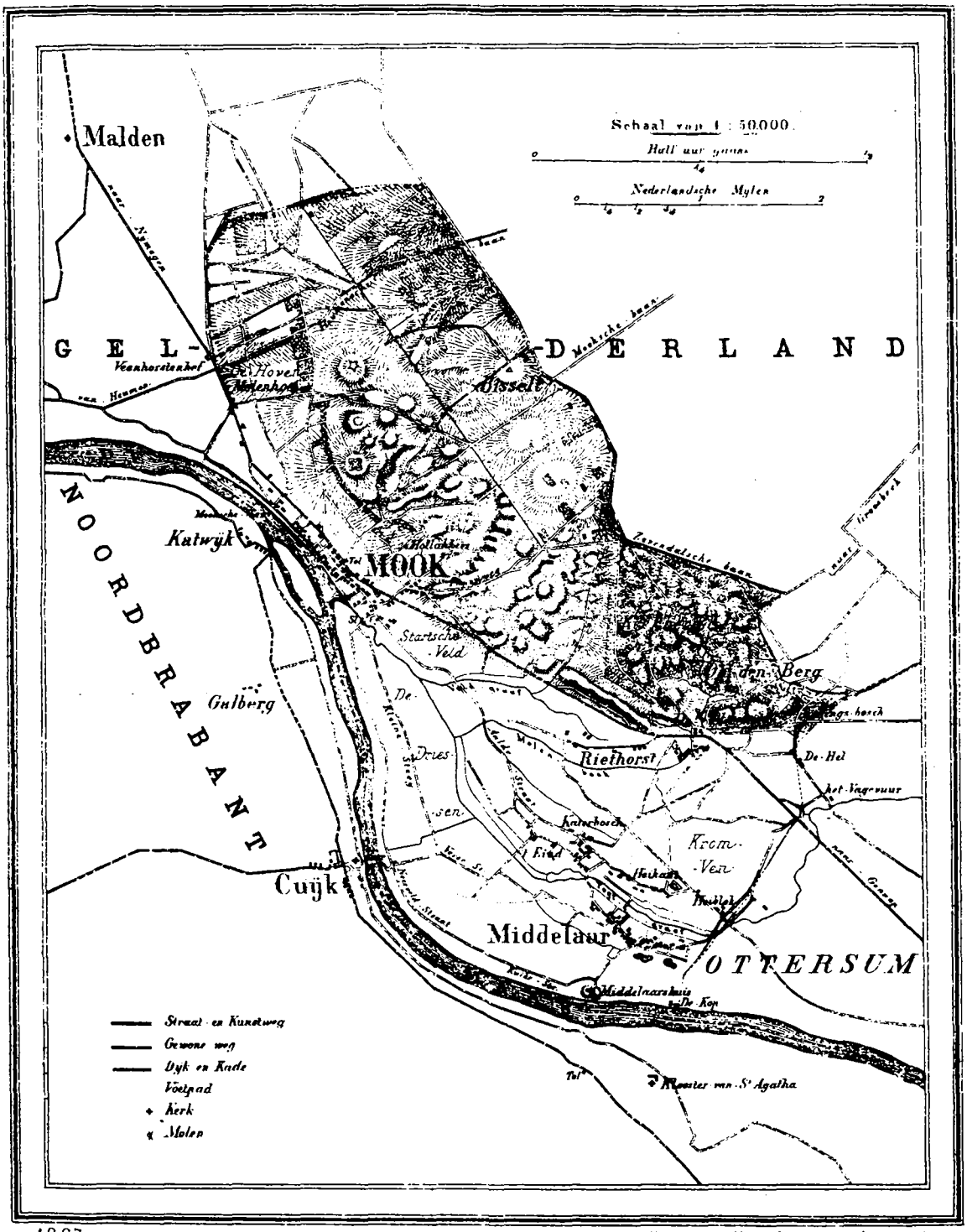

1867.

Litgave van Hugo Stringer

1880 Bunders 1200 Inwoners

ERT.

in 1935.

:25000.

ijmegen.

De coördinaten der hoeken van het blad zijn uitgedrukt in het stelsel der Rijksdriehoeksmeeting.

x = 25239.4
y = 419826

x = 35238.9
y = 420513

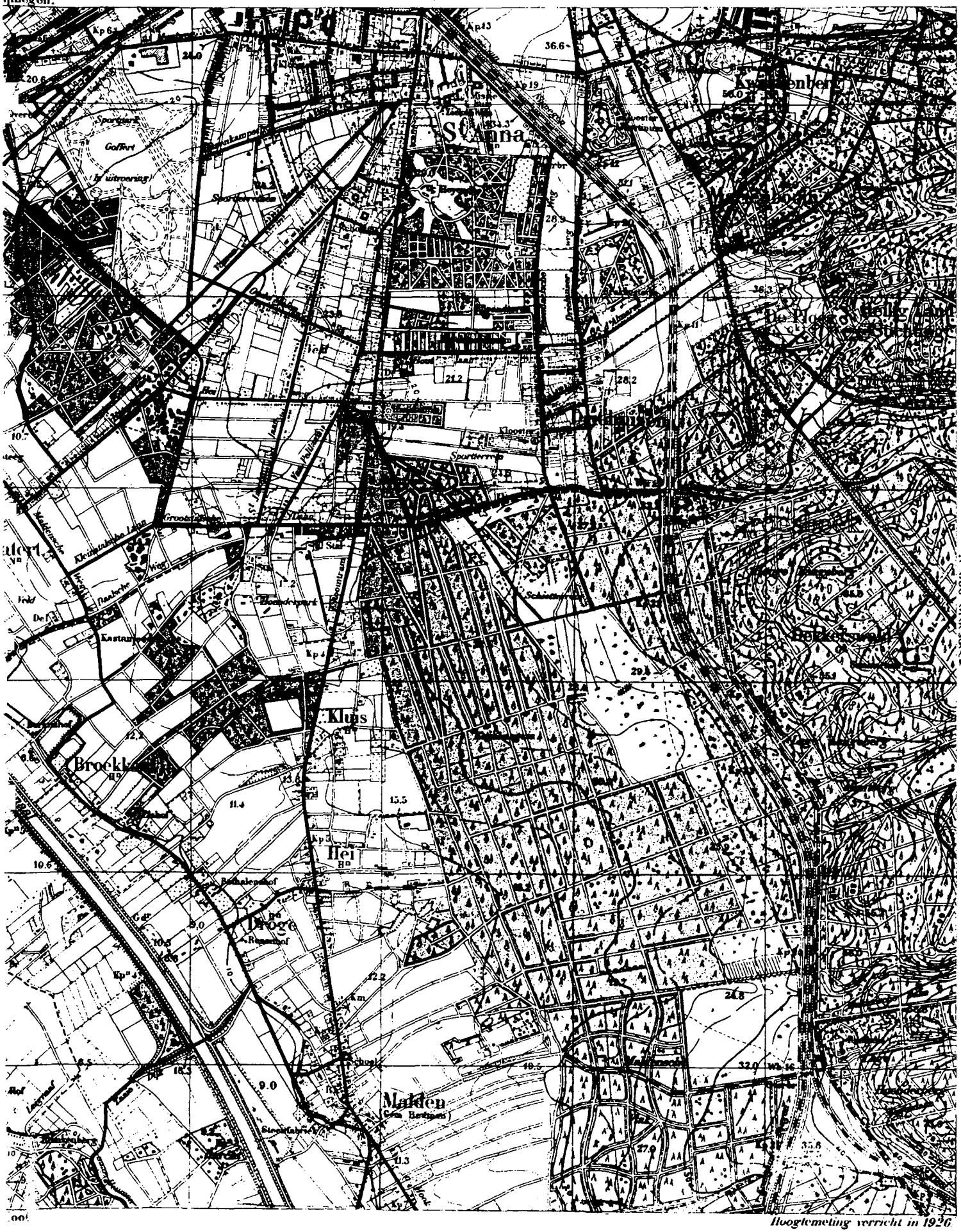

Hoogtemeting verricht in 1926.

Foto-litho.

00 meter.

2500 meter.

Uitgeven door den Staat der Nederlanden.

No. 555 Groesbeek

553	554	555
57	572	573
590	591	592

Uitgave 1938.

N° 572
MOOK.

Verkend in 1935.

Schaal 1:25000.

De coordinaten der hoeken van het blad zijn uitgedrukt in het stelsel der Rijksdriehoeksmeting.

IV b

N° 553 Haren.

Malden
Molenhoek
Netersel
Wijchen
MAAS
Klein Linden
Groot Linden
Mook
Heeswijk
Ewijk
Overhaag
De Plants
Groot Spijkerboor
Stadsgeldersche Wel
Stadsgeldersche Wel
Stadsgeldersche Wel

554	555	
572	573	
591	592	593

Uitgave 1938.

Nº 573
MIDDELAAR.

Verkend in 1935.

Schaal 1:25000.

Nº555 Groesbeek.

Nº572 Mook.

Topografische Dienst.

Nº592 Gennep.

Schaal van 5000 meter.

2500 2250 2000 1750 1500 1250 1000 750 500 250 0

De Auteursrechten zijn voorbehouden ten behoeve van den Staat der Nederlanden.

Nadruk verboden.

IV C1

Uitgave 1938.

Verkend in 1935.

Schaal 1:25000.

zijn uitgedrukt in het stelsel der Rijksdriehoeksmeting.

N°573 Middelaar.

MAAS
Panoversche Heiden
Langeheggen
Yen
Dalen
Aaldonk
Zeldenheide
Ottersum
Gennep
Leldenbeek
Looi
Bottum
Ashorst
Vendijk
Hommersum
Werrelt
Heerlen
Hoeven
Hoeven
Hoeven

Ia

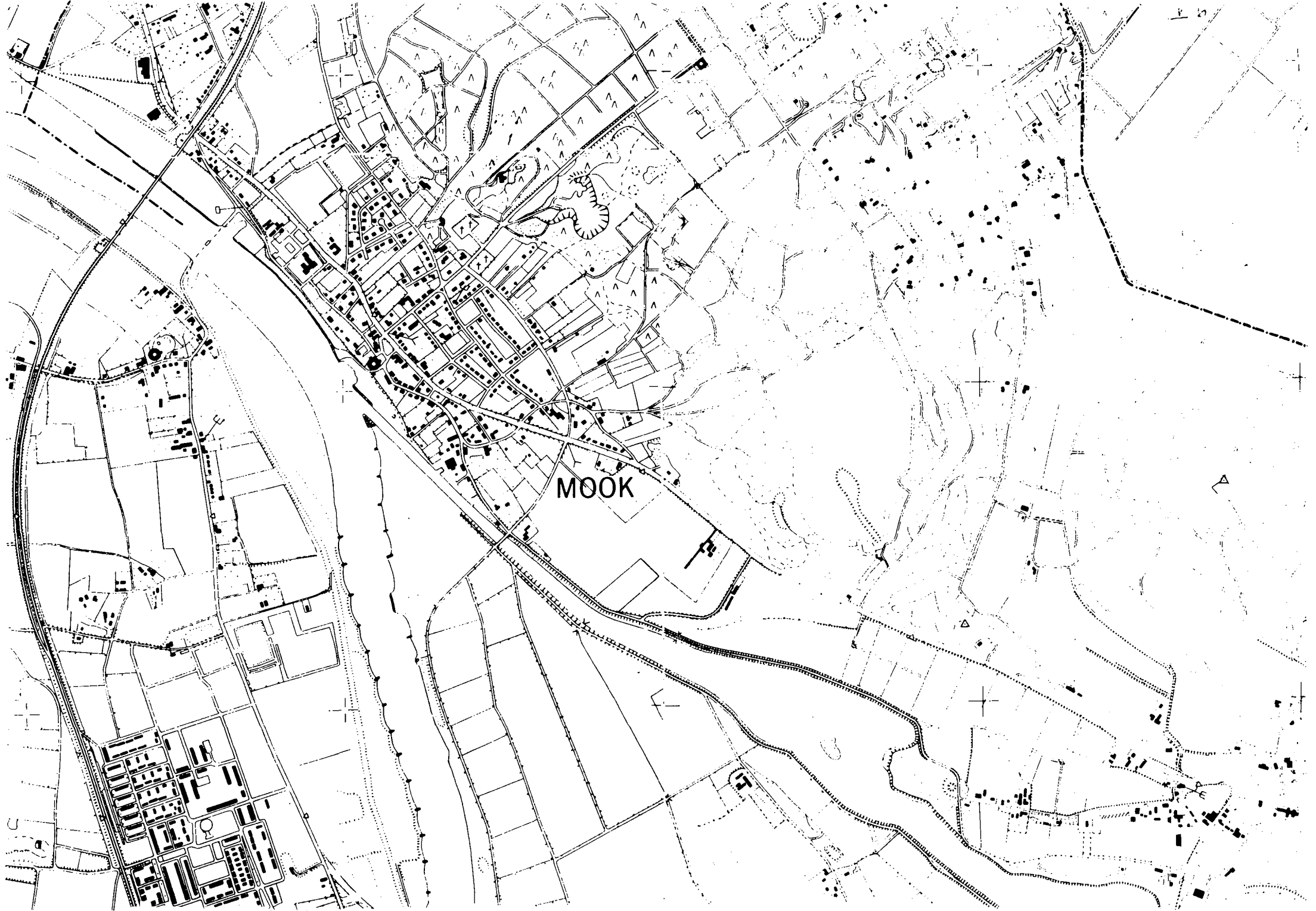
MOOK

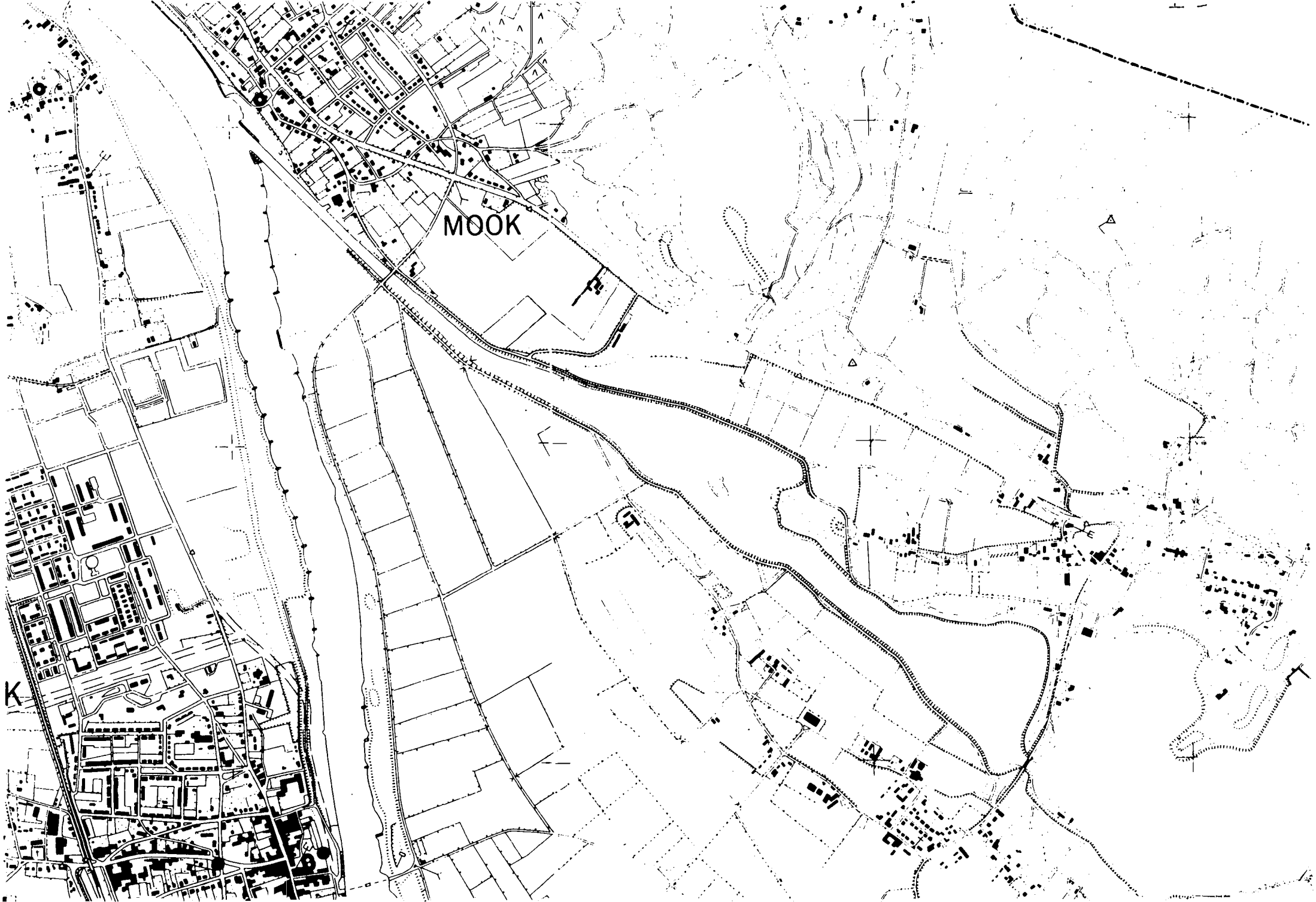
MOOK

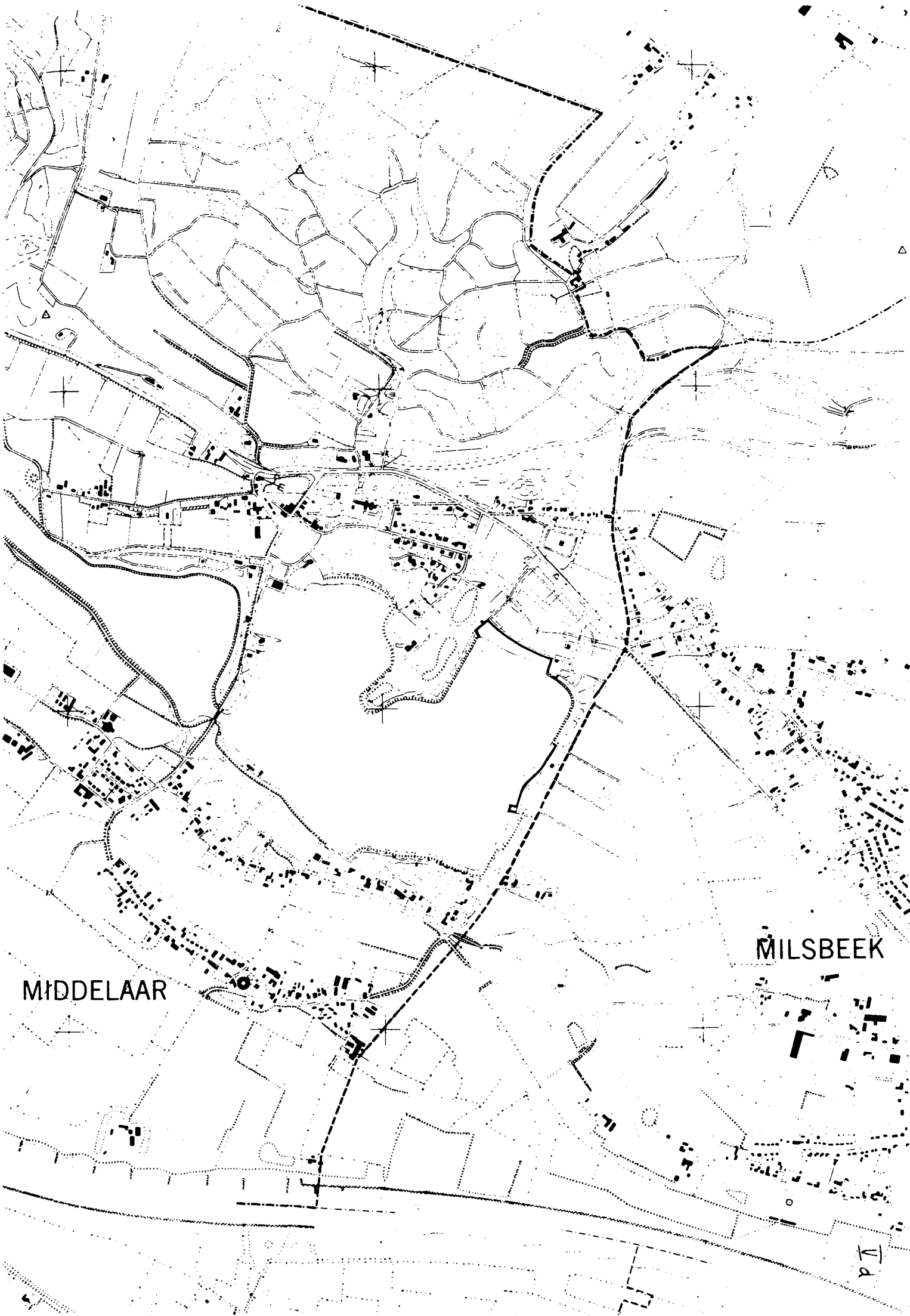
MILSBEEK
MIDDELAAR

COLOFON

De inventarisatie in de gemeente Mook en Middelaar werd uitgevoerd in november 1990.

Begeleidingscommissie:
Ir. P.A.M. Mertens (voorzitter)
Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen
N.H.M. Tummers

Inventarisatiemedewerkers:
Drs. J.C.J.M. Starmans
Ir. P.J. Uiterwijk
Drs. H.G.J.M. Linssen
Ir. J. Boros
Drs. R.J. Theunissen
Drs. T.M.M.A. Oberndorff
Drs. J.L.P.B. Finaly

Administratieve ondersteuning en
geautomatiseerde verwerking gegevens:
M.A.A.A. Dessart
A.M. Saya
P.M.J. Hul-Stevens

Adres Monumenten Inventarisatie Project:
Provincie Limburg
Limburglaan 10
Postbus 5700
6202 MA Maastricht
Tel. no. : 043-897360